

EVOLUTION OF CATEGORY "CITY" IN THE WORLD SCIENTIFIC THOUGHT

Mariia RASTVOROVA

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
m.a.r.r.y@mail.ru

Abstract: On the current stage of human development the city is the main form of population settlement and a "motor" of civilization. On the same time there is still no universally accepted definition of the "city", which is still a topical scientific issue, particularly for the representatives of human geography. The article deals with the evolution of the definition "city" at different stages of human civilization. Particular attention is paid to the definition of a city in the system of relations "man" – "territory" by the representatives of native and foreign science. We consider evolutionary relationship and dichotomy of the categories "village" – "the city." The interpretation of the concept of "city" as "unity unlike" based on the concept of territorial communities in the city is analyzed. The peculiarities of urban development in terms of accommodation there different types of local communities are represented in the article.

Key words: city, village, territorial community, identity, interaction, management of urban development

UDC: 917

ЕВОЛЮЦІЯ КАТЕГОРІЇ «МІСТО» В СВІТОВІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Марія РАСТВОРОВА

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
m.a.r.r.y@mail.ru

Анотація: На даному етапі розвитку людства міста виступають основною формою розселення населення та «мотором» цивілізації. В той же час досі немає загальноприйнятого визначення категорії «місто», що є наразі актуальним науковим питанням, особливо для суспільних географів. В статті розглянуто еволюцію дефініції «місто» на різних історичних етапах людської цивілізації. Особлива увага звертається на визначення категорії місто в системі взаємовідносин «людина» – «територія» представниками вітчизняної та зарубіжної науки. Розглянуто еволюційний зв'язок та дихотомію категорій «село» – «місто». Проаналізовано трактування поняття «місто» як «єдності несхожих» на основі концепції територіальних спільнот в місті. Викладено особливості управління розвитком міста з точки зору проживання в ньому різних типів територіальних спільнот.

Ключові слова: місто, село, територіальні спільнота, ідентичність, взаємодія, управління розвитком міста

УДК: 917

Вступ. Постановка проблеми. Місто як феномен знаходиться в фокусі дослідження вчених та спеціалістів практиків різних галузей знань та напрямків. Такий інтерес зумовлений в тому числі й тим, що на даному етапі розвитку людства місто виступає основною формою розселення населення (в 2009 році, згідно статистики ООН кількість міського населення світу перевищила кількість сільського населення), економічним мотором суспільства (центр ООН Habitat визначив, що зростання валового внутрішнього продукту прямо пропорційне зростанню міського населення) [Гладкий, Іщук, с. 13] та цивілізаційним локомотивом – саме в їх середовищі розроблюються технологічні новинки, формуються нові життєві орієнтири та спосіб життя (в якості першого прикладу наведемо міста Силіконової долини, в якості наступних – італійське місто Мілан як центр моди чи Нью-Йорк як символ успіху).

Місто виступає об'єктом дослідження для географів, економістів, соціологів, екологів, архітекторів тощо. В той же час в своїй

фундаментальній праці «Основи міського господарства» (1928) Л. Веліхов зазначає, що поняття місто не належить до точних наукових термінів. Містами в різні епохи і в різних країнах називали явища з досить різним змістом і з несхожими істотними ознаками, в результаті чого сучасні урбаністи або зовсім відмовляються від вирішення існуючої «дефініційної проблеми» або дають місту найбільш різноманітні визначення [с. 3] Незважаючи на те, що пройшло майже століття з того часу, як вийшла в світ ця наукова праця, висловлена вченим думка залишається актуальною: категорія «місто» досі не має остаточного визначення.

Таким чином, **метою дослідження** є аналіз еволюції категорії «місто» у її взаємозв'язку з розвитком суспільства в площині відносин «людина-територія».

Дефініція «місто» в площині відносин «людина – природа»

Перший сад створив Бог, а перше місто – Каїн.

Одним з основних аспектів відносин «людина – природа» є характер використання суспільством природних благ та сприйняття свого права власності на них. Розглянемо сутність поняття «місто» з даної точки зору. Як влучно помічає російський соціолог Олена Трубіна в своїй книзі «Місто в теорії» (2011), «...в звичному нашому прагненні вирватись з міста “на природу” проявляється поділ між природним та соціальним – те, на чому сучасне суспільство вибудовує себе». [11, с. 134] Причина такого протиставлення полягає в тому, що ідея прогресу полягала у відірваності та незалежності людини від природного середовища, успіх визначався зробленими кроками підкорення природи, а «індустріальне урбанізоване суспільство стало емблемою незалежності людей від природи». Місто вважалося центром цивілізації, проте позбавлене чесноти, а природа дикою, але такою, що володіє моральним порядком. [11, с. 134] Саме з цього, на думку О. Трубіної та ряду вчених, починається відокремлення поняття «міста» від поняття «природа» з дискурсивної та концептуальної точки зору.

Позиціонування міста як такого, що має ознаки автаркії, відірване від природи, характерні йому динамізм та плинність, загарбницький характер по відношенню до навколишніх територій, поширення дурної вдачі та звичок (в якості прикладу згадаємо розбещені міста пізнього періоду Римської імперії, біблійні Содом та Гоморру, назви яких стали метафорою) було розповсюдженою науковою думкою починаючи вже з античного періоду. Контраст між складеним століттями сільським укладом, його підпорядкування природним законам і циклам та відірваністю людини від природи, загарбницькому способу її господарювання став основною темою дослідження натурфілософів (Платона, Арістотеля) [4, с. 6].

Категорії «місто» – «село»: дихотомія чи еволюція?

Міста треба будувати в селах, де повітря чистіше.

Анрі Мурьє

В роботі британського соціолога культури Раймонда Вільямса «Село та місто» трансформації природи розглядаються як прямий наслідок процесів урбанізації, а контраст міста і села – як основна криза суспільства [10]. Соціальність природи, її здатність виступати збоку влади виходить на перший план: природа пронизана владними відносинами та виступає в якості товару [7].

Отже, саме з протиставлення взаємодії «людина» – «природа» і постає одна з перших дефініцій поняття «місто» – вона базується на протиставленні категорій «місто» – «село» з точки зору відносин «людина» – «природа».

Поняття «село» як відправна точка дефініції «місто» утримує впевнені позиції: міське визначається тим, що не є сільським [10].

Німецький економіст кінця дев'ятнадцятого – початку двадцятого століття Вернер Зомбарт

визначає «місто» як «велике поселення людей, яке для свого утримання використовує плоди чужої землеробської праці». Л. Веліхов вказує на неточність такого визначення через його базування суто на заперечливому твердженні та через те, що воно не може бути використаним для російських «землеробських міст», які у час написання Л. Веліховим своєї наукової праці (1928) ще продовжували утримуватися таким чином [12, с. 7].

Автор погоджується з оцінкою Л. Веліховим неточності визначення дефініції «місто» Вернера Зомбарта і також звертає увагу на те, що і до наукових пошуків В. Зомбарта в цьому питанні, і через десятиліття після них міста продовжують забезпечувати себе в тому числі й завдяки сільськогосподарській продукції, яку виготовляють саме їх мешканці. В якості першого прикладу можна навести думку сучасника та співвітчизника В. Зомбарта соціолога Макса Вебера, висловлену в його фундаментальній праці «Місто» (1922): «відношення міст до сільського господарства в жодному випадку не було однозначним» [14]. Далі М. Вебер описує так звані «міста сільськогосподарського типу» („Ackerbürgerstädte“), які хоч і знаходяться на великій відстані від сільської місцевості й є місцезнаходженням торгівлі та типового міського ремесла, характеризуються тим, що велика частина їх мешканців задовольняє свою потребу в продуктах харчування тим, що вирощує або виробляє їх в особистому господарстві. В якості прикладів таких міст М. Вебер згадує середньовічні міста, які мали свої «альменди», тобто прилеглі до них сільськогосподарські та лісові угіддя, античні міста, де людина вважалася повноправним громадянином полісу лише в тому випадку, якщо володіла повним земельним наділом (kleros fundus), який його годував.

В якості другого, сучасного прикладу, який спростовує дану тезу, наведемо один з аспектів дослідження угорської урбаністики Джудіт Боднар, яка в своїй книзі «Будапешт кінця тисячоліття» („Fin de Millenaire Budapest“): розмірковуючи про мінливість міського життя, вона торкається в тому числі й теми подвійного громадянства, тобто соціального явища, коли частина міських мешканців насправді має роздвоєну структуру мешкання (міську та сільську одночасно).

Д. Боднар зазначає, що так звані “ketlaki” (угор.), тобто «подвійні мешканці» є не новим явищем східно-центральної європейських суспільств. Генезою цього явища стала індустріалізація в містах у дев'ятнадцятому і двадцятому століттях, яка приваблювала велику кількість мігрантів із сільської місцевості. Деякі з цих мігрантів так і не стали частиною міського робітничого класу; вони довго зберігали стратегію подвійного мешкання і подвійного здобування прибутку, живучи життям промислових найманих робітників протягом більшої частини року і повертаючись до своїх сіл на сезон сільськогосподарських робіт. Для жінок, що були дуже мало зайняті в промисловості до державно-соціалістичної індустріалізації, альтернативою була

домашня праця, часто в поєднанні з найманою працею в сільському господарстві протягом літніх місяців. Ці жінки зберігали статус подвійних мешканок до одруження, а потім поверталися до своїх сіл [2].

Далі Джудіт Боднар наводить міркування Ференца Ердеї, автора історії форми розвитку угорських міст, який вважає мешканців сільськогосподарських міст (вже згаданих вище в контексті прикладів М. Вебера та Л. Веліхова) не селянами, а особливою формою буржуазії. На підтвердження своєї думки, Ф. Ердеї влучно помічає: «Хоча ці люди інколи працюють самостійно, живуть і трудяться в скромних умовах, вони дихають міським повітрям, бо ізольовані лише тимчасово». [3, с. 187]

Отже, виходячи з наведеної думки Ф. Ердеї, ми розглядаємо категорію «місто» не як антонім поняття «село», а як новий феномен, що формує свій спосіб і правила життя, які розповсюджуються на всіх, хто потрапляє в його межі.

Територіальні спільноти в місті

Місто – єдність несхожих.
Арістотель

Передумовою такого розуміння міста, на нашу думку, можна вважати теорію соціального захисту – погляд на місто як укріплений огорожений об'єкт (Рагген, Метланд, Чупров А. І., Мауер, Кейтеген та інші). За Маурером, «місто – це не що інше, як село огорожене стіною» [12, с. 13]. Безперечно, не кожне місто було фортецею, і не кожна фортеця – містом. Проте, захист від зовнішнього ворога був саме тією функцією міста, яка консолідувала його мешканців. В той же час життя в місті вимагало виконання певних правил поведінки, що було бонусом міського способу життя – на підтвердження цього наведемо думку Джона Стоу, який пояснював, що «люди згруповуються в міста чи співдружності заради чесності та практичної вигоди». Саме тісне спілкування, на думку Стоу, «відвертає людей від варварської жорстокості та застосування сили на користь певної м'якості манер, людяності та справедливості. Гарна поведінка саме тому й називається «urbanitas», що її радше зустрінеш в місті, ніж де інде» [10].

Представниками різних галузей знань місто розглядається як певна цілісність різних та окремих один від одного елементів, які, перебуваючи в обмеженому просторі (міста), вимушено взаємодіють між собою. Одну із перших таких думок ми

зустрічаємо представника натурфілософії Арістотеля, який визначає місто як «єдність несхожих».

Цю думку розвиває американський урбаніст, історик культури та архітектури Люїс Мамфорд в своєму есе «Культура міст», визначаючи місто як «точку максимальної концентрації для влади та культури спільноти», «географічне сплетіння, економічна організація, інституційний процес, театр соціальної дії й естетичний символ колективної єдності» [10]. Мамфорд описує місто як форму та символ інтегрованих соціальних зв'язків, яке поєднує в собі й храм, і базар, і зал правосуддя, й академію для навчання. На думку Л. Мамфорда, обов'язковими фізичними засобами існування міста є закріплена ділянка, надійне житло і постійна інфраструктура для зібрань, обміну та зберігання; обов'язковими соціальними засобами є соціальний поділ праці, що обслуговує не лише економічне життя, а й культурний процес. Основним фактором, який робить місто містом, Мамфорд вважає соціальний драматизм, виникнення якого виникає при концентрації та інтенсифікації групової активності. Всі інші функції міста, на думку Мамфорда може виконати й сільська місцевість.

Продовжуючи тезу Л. Мамфорда про те, що міста виступають місцями взаємодії, наведемо думку ще одного вченого-урбаніста, представника більш молодшого покоління Мері Луїз Пратт, що на початку 1990-х років вводить в науковий обіг поняття «зони контакту» – простори, де культури зустрічаються, зіштовхуються і борються одна з одною (мається на увазі навіть безпосередній фізичний аспект такої боротьби) часто в контексті надзвичайно асиметричних стосунків влади, таких як колоніалізм, рабство або їхні наслідки [9].

Бачення міста як «єдності несхожих» можна знайти і в концепції територіальних громад у місті. В середині минулого століття (1950-60 ті роки) представниками англосаксонської та американської наукових урбаністичних шкіл було проведено ряд емпіричних досліджень, які розглядали місто як мозаїку соціальних світів з рисами соціальної згуртованості та самоорганізації. В концепції територіальних громад, вперше розробленої Уайтом в 1943 році, місто визначається як сукупність проживаючих в ньому груп людей, об'єднаних спільними соціальними рисами та рівнем взаємодії. Громади формуються на основі зв'язків між людьми, об'єднаними спільними інтересами в

Таблиця 1

«Територіальні спільноти в місті»

	Ідентичність	Взаємодія	Зв'язки
Інтерактивні громади середнього класу	+++	+++	+++
Дифузні громади	+	+	+++
Етнічні селища	+++	+++	+
Перехідні громади	++	++	++
Неупорядковані громади	+	+	+
Спільноти, межі яких відстоюються	+++	+++	+

мережі соціальних відносин. В 1977 році Уорренсом було продовжено дослідження розвитку міста з точки зору концепції територіальних спільнот і визначено фактори, за якими ці спільноти можна диференціювати:

1) Ідентичність – оцінка почуття місця мешканців, в тому числі їх оцінки щодо наявності спільних інтересів з сусідами;

2) Взаємодія – така модель поведінки мешканців, що характеризується тісними зв'язками та частими контактами між ними;

3) Зв'язки – ступінь відмежованості чи прив'язаності даної території до інших частин міста, що визначає можливість загальноміського політичного впливу на дану територіальну спільноту. [13]

Концепція територіальних громад в місті продовжувала розвиватися і в 1994 році Готтдієнер на основі структури, запропонованої Уоренном, виділив шість типів територіальних спільнот:

- етнічні селища («ethnic villages»);
- інтерактивні квартали середнього класу («interactive middle-class neighbourhoods»);
- дифузні громади («diffuse communities»);
- аномічні (неупорядковані) громади («anomic communities»);
- перехідні громади («transitory communities»);
- спільноти, межі яких відстоюються («defended neighbourhood»). [5]

У Таблиці 1 «Територіальні спільноти в місті» (складено автором за матеріалами [5]) наведено рівень прояву критеріїв формування територіальних громад для кожного з типів.

Контрастними між собою є інтерактивні квартали середнього класу та неупорядковані громади. Інтерактивні громади середнього класу характеризуються високими показниками за всіма трьома критеріями – ідентичністю (часто професійною), взаємодією всередині спільноти та зв'язками з іншими частинами міста та міським політикумом. Неупорядковані громади, які зазвичай є районами з низьким рівнем доходів та високою злочинністю, навпаки, мають низькі показники за цими ж критеріями – небажання відносити себе до непривабливої спільноти, агресія до оточуючих всередині громади, низька ефективність місцевих соціальних інституцій, що формує недовіру до міської влади в цілому, характеризують їх. Частково близькими за своїми характеристиками до

інтерактивних громади середнього класу є дифузні (розсіяні) громади. В середині таких спільнот існують низькі рівні соціальної взаємодії та почуття ідентичності, проте такі спільноти функціонують як ефективні співтовариства завдяки потужним зв'язкам з районами міста, що знаходяться поза їх місцевістю проживання. Етнічні селища можна визначити як громади з високим рівнем ідентичності (на основі етнічної та родинної спільноти) та взаємодією всередині громади, здатністю до самозабезпечення. Зазвичай, зв'язки з міською політичною владою є слабкими, окрім тих випадків, коли представник міської влади є вихідцем з даної етнічної спільноти. В той же час, результати дослідження етнічних селищ, здійсненого Абрахамсоном в 1996 році, вказують на те, що представникам етнічних селищ подобається проживати в них через доступність послуг та продуктів, які важко знайти в інших частинах міста, близькість до своїх родичів та друзів, поєднання місця проживання та роботи [1]. Прикладами таких селищ є Чайнатаун у Сан-Франциско, громада кубинців Маленької Гавани в Майямі тощо. З поглибленням глобалізації прибуття нових іммігрантських спільнот веде до переділу міста [6]. Спільнота, межі якої відстоюються, є дещо окремою категорією – рівень взаємодії та ідентичності всередині її посилюються в тому випадку, коли виникає зовнішня загроза будь-якого походження для території, де мешкає громада: перепланування району, захоронення відходів, спорудження автостради тощо. Готтдієнер визначає таку спільноту як вид соціального конфлікту в місті.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Викладені в статті концепції та теорії, сформульовані зарубіжними та вітчизняними вченими на різних історичних етапах, розкривають сутність категорії «місто» з точки зору багатьох його аспектів і не надають єдиного та усталеного визначення даного поняття. Це пов'язано з багатозначністю, різнобічністю «міста» як об'єкта дослідження різних наук та наукових напрямків, в тому числі й суспільно-географічного. На нашу думку, наразі актуальним є дослідження міста як нового феномену, основною ознакою якого є синергетичний ефект, що формується в зв'язку з тісним співіснуванням різних соціальних світів в межах обмеженої території міста. В той же час саме особливості цих самих соціальних світів в місті – територіальних спільнот – мають бути враховані задля досягнення високої ефективності управління розвитком міста.

References:

1. Abrahamson M. *Urban Enclaves: Identity and Place in America*. New York: St Martin's Press, 1996.
2. Bodnar J. *Fin de Millenaire Budapest. Metamorphoses of Urban Life*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.
3. Erdei F. *A magyar varos*. Budapest: Akademiai Kiado, 1974 [1939].
4. Gladkij O. V., Ішук S. І. *Geografîa mîst. Geourbanistika* [Geography of Cities. Geourbanistica]. Kyiv, 2014, 300 p. (Pp. 6, 13) (In Ukrainian).
5. Gottdiener M. *The New Urban Sociology*. New York: McGraw-Hill, 1994.
6. Li W. *Anatomy of a new ethnic settlement: the Chinese ethnoburbin Los Angeles*. Urban Studies, 1998, Vol. 35 (3), pp. 479–501.

-
7. Liannuzzi T. J., Ludwig D. F., Kinnell J. C., Wallin J. M., Desvousges W. H., Dunford R. W. *A Common Tragedy: History of an Urban River*. Amherst: Amherst Scientific Publishers, 2002.
 8. Mumford L. *The Culture of Cities*, 1938.
 9. Pratt M. L. *Travel Writing and Transculturation*. NY: Routledge, 1992.
 10. Pridibajlo O. *Sociál'nij fenomen міста* [Social Phenomena of the City]. Access mode: <http://we.org.ua/sotsiologiya/sotsialnyj-fenomen-mista/> (In Ukrainian).
 11. Trubina E. G. *Gorod v teorii. Opyty osmysleniâ prostranstva* [City in theory: Experiences of Space Comprehension]. Moscow, 2011, 519 p. (In Russian).
 12. Velihov L. A. *Osnovy gorodskogo hozâjstva* [Bases of Urban Economy]. Moscow, 1996, 480 p. (In Russian).
 13. Warren R. B, Warren D. I. *The Neighbourhood Organizer's Handbook*. Notre Dame, IN: Notre Dame Press, 1977.
 14. Weber M. Die Stadt. *Wirtschaft und Gesellschaft, Kap 8. Grundriss der Sozialökonomik. III. Abt.* Tübingen, 1922, pp. 513-600. Access mode: <http://www.gorod.org.ru/cntnt/club/nbiblioteka.html> (Text in Russian).
 15. Williams R. *The Country and the City*. London: Chatto a Windus, 1973.
-
-